

BAJI LÁZÁR IMRE – LOVÁSZ IRÉN
**Színház a szent és a profán
 mezsgyéjén**

A Nemzeti Színház új arcáról

A színház misztérium a kezdetektől, akkor is, amikor még kecskejáték volt, és az ma is, amikor előtti az obszcenitás, a verizmus és a vulgáris, Bahtyin karneváli világa, a megfordítás. A profán színház is misztériumjáték. De ehhez tudnunk kell, hogy az életünk is az. A misztérium része a naturalizmus, mert maga a természet és profán világa sem vonulhat ki a Titok, a transzcendens teljességéből. A politika is misztérium, ha ezt tagadja is, a jó és a gonosz küzdelmének teomachikus színtere.

Amikor templomot akarnak a színházból teremteni, és megszabadítani a tündérlányokat utcalányi álruhájuktól, akkor csak arra emlékeztetnek bennünket, hogy az Isten neve egy, rajta kívül nincs semmi, illetve rajta kívül a Semmi van.

Mert a mondat: „Általam egyesült az ország”, krisztusi mondat is, a „Jöjjön el a Te országod ...” mondata, ahogy a *Johanna a máglyán* darab végén – *elhallhatatlanul* szól az üzenet a Szeretet győzelméről.

A Vidnyánszky-nem-értés gyökerei ide vezetnek. A róla írt kritikák és félreolvasatok ebből a metafizikai szorongásból táplálkoznak. A hatalom Tarot kártyaként keveredő fekete mágiájának láttatása csak az evilági és a szakrális közé emelt fal határőrizeti reflektoraitól elvakult látás számára illetéktelen politizálás. Az aktuális epitheton ornansok pedig a démoni avatárjait nevezik nevén a színpadon, miként emberöltőnyi idő óta a történelem hírszolgálatlalt keretezett mindennapi média-rítusaiba keveredő szemtanúi számára is.

Johannáról csak így lehet beszélni, mert Johanna leleplezte ezt, Johanna felfedte, hogy az evilági nem autonóm terület, nem szuverén, ugyanúgy a Teremtő latifundiuma, mint a Menny, mint a jelenések ege, mint a fölfakadt gyógyító szent források szent helyei. Az a színház is része a misztériumnak, amely ez ellen dolgozik, csak a másik oldalon, a Semmi zsoldjéért.

Az a másik színház, amit oly sok évig voltunk kénytelenek tűrni, ha színházat akartunk látni, és ha gyerekeinknek a klasszikusok színházi élményét kívántuk adni, csak a fonákot adta, az egyenest alig. Átiratok, átfordítások, önmagamutogató, önmegvalósító perverz újraértelmezések, ördögien ügyes öncélú rendezések mefisztói győzedelmes, cinikus zengeménye volt annak a színháznak gyakori jellemzője, mint például az a bizonyos hamis Molière *Tartuffe*-értelmezés.

Ez a színház nem az a színház. Alig hisszük el, hogy ugyanazon falak között, ahol néhány hónapja még egészen más szelek fújtak, a ház új gazdája és lakói most újraértelmezik, újradefiniálják önmaguk, rendezők, színészek, színi növendékek, színházi szakemberek számára a Színház helyét és küldetését: *Színház a szent és a profán mezsgyéjén*. Ez mutatja az új irányt. Ez volt a címe annak a délutáni előadásorozatnak, amit 2013. december 10-én tartottak a Kaszás Attila teremben. Valére Novarina, a francia színház meghatározó egyénisége volt a nap fő vendége, aki nemcsak drámaíró, rendező, esszéista, de festő és grafikus, energikus, karizmatikus előadó. Magyarul megjelent írásainak fordítói, szerkesztői és munkásságának legjobb ismerői, Rideg Zsófia szakértő tolmácsolásával és kérdéseivel, Sepsi Enikő pedig színháztudományi előadásával hozta mindannyiunk számára közelebb Novarina színházi gyakorlatát, a magyar közönség számára ismert Pilinszky János szövegein keresztül is értelmezve azt. Paul Claudel és Pilinszky János színházi költészetének párhuzamait Jelenits István megérintő interpretációjában hallhattuk. Vidnyánszky Attila mindezekre reflektálva a *Johanna a máglyán* koncepcióját vázolta személyesen, meggyőzően. A Johanna adta az ürügyet, a Nemzeti Színház a helyet a színházról, a színésztől való új elmélkedésnek.

A filológia és filozófia felől érkező Novarina színháza a *cselekvő szó színháza*: „A beszéd által Teremtő képére teremtett ember a beszéd által lesz cselekvő. (...) *Lélek-zésével* a színész testén át feltámad a szöveg: ez a szöveg és a színész közös passiója (...) A tér keresztjére feszített Ige a térbe hajtja az emberi szavakat, a testét általadva ennek a passzív aktusnak. Az ima által, ami lélek-zés, adja nekik vissza az életet, mert a lélegzés előhívja azt, ami hiányzik.”¹ „A lélegzetét felajánló és átadó színész belép az Üresség, a Lélek drámájába, lélegzete összefonódik a térrel, a tér léleklő rendszerré, a megváltás helyévé válik (...)”²

1 Sepsi Enikő: *Valére Novarina, avagy az én nélküli költészet színháza*. In: Valére Novarina: *A test fényei*, ford. Rideg Zsófia, Bp. L'Harmattan, 2008. 10.

2 Sepsi Enikő: *A cselekvő szó (ige) színháza*. In: Valére Novarina: *A cselekvő szó színháza*, Bp. Ráció Kiadó, 2009. 8.

Novarina is a saját hazájában hosszú évek óta fennálló színházi kánontól függetlenül, szabadon szól, és fogalmazza meg saját színházi filozófiáját, etikáját, esztétikáját. Számára is lejárt az „önjelölt művészek, sajtókonferenciahősök, médiaturgok, médiagógok, főátírók, önjelölt művészek, átírás-fordítók, fordítás-átírók, emberségprofik, lélekszárogoatók, mindentkövetők, mindentátírók”³ ideje. A legendás francia színésznek, Louis de Funès-nek írott színházi esszéjéből olvasott föl nekünk, amelyből megtudtuk, hogy számára a színész (az igazi) többet tud minden „humanologusnál, programozóizénél, szociologusznál, jogdoktornál a tiszta agyműködésről, a teljes energiafelhasználásról, a test és lélek felégetéséről, a lelki újjászületésről, a feltámadás álmáról (...)”⁴. Azért tud ezerszer többet, mint bármely „szinapszis- és kommunikációs kutató, kaszt-rálás-felelős, agglutinált nyelvcsavarintó, agyteker-vénymérő”⁵, mert ő az, „aki megéli a létező lehetlent, mert el kell választania a testét a lelkétől, akinek valamennyi mozdulata a szellemből ered”⁶. Ő tudja, hogy az embert minden este, örökösen újra kell teremteni, „hogyminden este újra létrehozza őt a szavaival.”⁷

Mindezt a Nemzeti Színház színészei olvasták fel társaiknak, kollégáiknak, a földön babzsákokon ülő színinövendékeknek és bölcsész hallgatóknak. Novarina francia előadása után magyar fordításban, és megosztva egymással ezáltal a színészmesterség régi-új ethoszát és mércéjét. „A jól felkészült színész, aki megéli magát, mielőtt belép, aki saját testén keresztülgázolva lép színre (...)”⁸. A színpadhoz vezető ajtó helyén egy fal van, egy elrettentő szellemi határ, mely alatt a színész átbújik, megsemmisítve önmagát. „Rögtön látni egy belépő színészen, hogy az ajtó alatt jött-e át vagy sem. Hogy önmagát teljesen lerombolva, semmivé téve lép-e be, avagy sem. Hogy átlépett-e saját testén, vagy nem, amikor bejött. A belőle áradó fényből látható, amely csak azokból világít, akik semmivé lettek. Glóriát viselnek (...), ez egy áttetsző fény, mely belülről fakad.”⁹

Mi, nézők pedig azért jövünk a Színházba, hogy lássuk őt, a színészt kilépni önmagból. „Hiszen az ember semmi másra nem vágyik, csak arra, hogy

megadatott testét felcserélje. Ez a szenvedély mozgat minket...”¹⁰

Azért is jövünk a színházba, hogy újateremtessünk. Azért, hogy újra átéljük a születést. Hogy újra lássuk és halljuk az elrejtett életet. Azt mondja Novarina: „Egyetlen pillanatra visszaemlékezem, hogy a világ az én saramból és az általam kimondott igéből van gyúrva. Érted ezt, néző? Hogy mindent te csináltál? És hogy az emberek többnyire anélkül hálnak meg, hogy tudnák, ők csinálták mindazt, amit láttak. Ahogy János mondja: „A létező és a gondolat egy.”¹¹

A *cselekvő szó* és a *teremtő gondolat* tudata járja át ezt a filozófiát, és az ebből táplálkozó színházcsinálást. Ez látszata ellenére ősbib minden modern nyelvfilozófiai elméletnél vagy ezoterikus tanításnál, mert az archaikus ember szómágiába, a kimondott szó teremtő erejébe és megvalósuló álmaiba, teremtő gondolataiba vetett hitére épül. Ez az antropológiai törvény ennek a színháznak is az alapja.

Ez a színház önmaga helyét a szent és a profán mezsgyéjén definiálja. A két világ közti határ az antropológia és a vallásbölcselet szerint is erős, és átjárása nehéz. Tehát nem lehet csak úgy átsétafikálni rajta. Rituális eszközökkel a szimbolikusan megjelölt, megerősített határok átjárhatók. Ilyen eszköz lehet az ima, de más, nem csak szóval végzett cselekvő rítus, akár a képzőművészet, a zene és a színházművészet alkotásai által véghezvitt aktus is. Ez a határátlépés maga a *szakrális kommunikáció*. A legkülönfélébb csatornákon és kódokon képes megvalósulni, mert az ember örök vágya, hogy ezt a határt át tudja lépni. A kulturális antropológia tanulságai szerint az archaikus társadalmak szakrális rítusai voltaképpen színházként hatnak: általuk önmaguknak mesélnek az emberek önmagukról. Azaz az *autokommunikáció* eszközeként a szent szövegek, miként a művészi szövegek is rendelkeznek ezzel a különös kóddal: képesek minket ráébreszteni önmagunkra. A profán ember az igazi Színházban el tud emelkedni a földtől, és közelíti az örökké vágyott, titokzatos, szent birodalmat. Önmagát is föl tudja emelni. Az igazi Színház megkísérli megadni az embernek az átjárhatóság illúzióját a két világ között.

3 Valére Novarina: *Louis de Funès-nek*. ford. Rideg Zsófia, In. *A cselekvő szó színháza*, Bp., Ráció Kiadó, 2009. 43.

4 Valére Novarina: *Louis de Funès-nek*. ford. Rideg Zsófia, In. *A cselekvő szó színháza*, Bp., Ráció Kiadó, 2009. 45.

5 Uo.

6 Uo.

7 Uo.

8 Valére Novarina: *Louis de Funès-nek*. ford. Rideg Zsófia, In. *A cselekvő szó színháza*, Bp., Ráció Kiadó, 2009. 47.

9 Valére Novarina: *Louis de Funès-nek*. In. *A cselekvő szó színháza*, Bp., Ráció Kiadó, 2009. 46.

10 Valére Novarina: *Louis de Funès-nek*. In. *A cselekvő szó színháza*, Bp., Ráció Kiadó, 2009. 48.

11 Valére Novarina: *Louis de Funès-nek*. In. *A cselekvő szó színháza*, Bp., Ráció Kiadó, 2009. 56.

A Nemzeti Színház új helyét és küldetését meghatározva hasonló gondolatokról töpreng, és megosztja az erről való elmélkedést munkatársaival, a jövő színimesterség-jelöltjeivel. Ez fontos vállalás és nagy felelősség. Nemcsak a francia példa van jelen a színház új szellemiségében, hanem magyar párhuzamként egy meg nem valósult színházi elmélet, Pilinszky Jánosé is. Novarina szerint „a színháznak az én nélküli líraiság helyévé kell válnia...”¹² Európában és Amerikában régóta zajlanak a szakralitásról folyó viták, amelyek már Claudelnél, a *Johanna a máglyán* írójánál is fellelhetők a szakrális japán színházhoz való vonzódása miatt. Novarinának is meghatározó élménye a Nó-színház. Az Európán kívüli, szerteágazó rítusok iránti fokozott érdeklődés arra készítette a XX. századi alkotókat, hogy elhagyják a hagyományos színházat és a klasszikus drámai szöveget. A mindig ideológiát hordozó szöveg terhekké vált, az indiai, afrikai és bali szigeteki örökség az új kísérletek számára új liturgia megteremtését követelte: ilyenek voltak Grotowski rendezései, ami Pilinszky számára is fontos volt, mert a liturgiához, a rituáléhoz igyekezett visszavezetni a színházat.¹³

A jelek szerint nemcsak Novarina és Grotowski, de a Nemzeti mostani előadásai is méritenek ebből a megszakított középkori hagyományból: cirkuszi akrobatikából, lélekzetelállító bátorságból, liturgiából és

misztériumjátékból építenek színházi világot. Erre a *Mesés férfiak szárnyakkal* káprázatos színpadkezelése is példa. Mindezek a *Johanna*val és a *Vitéz lélekkel* együtt arra biztatnak minket, nézőket, hogy hagyjunk fel az évtizedes színháznézői és kritikai attitűddel. Itt más színészi és rendezői minőség jelenik meg a színpadon, ahol indokolatlanná válik minden eddigi racionális mérítség. Mert itt a színház és szakralitás viszonyáról van szó. A színházról, ami a szent és a profán mezsgyéjén helyezkedik el, és a határvonalon igyekszik átemelni az embert. A szakrális kommunikáció multimediális megoldásaival a zenén, a kántáló énekszón, az ikonfestésen, a tánc és a zene nyelvén keresztül a szóval való teremtő beszédig nyilatkozik meg. Nem indokolt az a kérdés sem, hogy miért kell a színházban templomot építeni, hisz a Színház, (a nagybetűs) önmaga szent hely, ahova ünneplőbe öltöztetett lélekkel tér be a néző is, mert tudja, hogy – Novarina szavaival – „a *deszkák* emberei, a színészek, a hegedűsök, a táncosok, a légtornászok, a bajvívók, az állatszoliditók, az énekesek, a levegő akrobatái vagy saját testük zsonglőrjei *az embertelen, a nem-emberi* segítséget várják, *Isten* segítségét. Mindezt titokban teszik. Segítséget kérnek. Azt várják, hogy a munka imádsága által valami *más* szülessen, ami nem tőlünk származik.”¹⁴

A királynémeti ütközet

12 Sepsí Enikő: *Valère Novarina, avagy az én nélküli költészet színháza*. In: Valère Novarina: *A test fényei*, Bp. L'Harmattan, 2008. 7.

13 Sepsí Enikő: *Valère Novarina, avagy az én nélküli költészet színháza*. In: Valère Novarina: *A test fényei*, Bp. L'Harmattan, 2008. 14.

14 Valère Novarina: *Lettre à Enikő Sepsí*, In: Sepsí Enikő (szerk.): *Le théâtre et le sacré – autour de l'oeuvre de Valère Novarina*, Bp., Ráció Kiadó-Eötvös Collegium, 2009, 147. és *Pour en finir avec le sacré. Lettre à Enikő Sepsí*; In: Valère Novarina: *La quatrième personne du singulier*, POL, 2012, 69–70. (Sepsí E. fordítása)